

A TUDOMÁNYOS IRODALOM DOKUMENTÁCIÓJA.

Érdekes és figyelemreméltó formában jelent meg nemrég egy tudományos szakterület bibliográfiája. E mű a tárgyalta biológiai kutatási téma feldolgozásán kívül bevezetőjében megokolja és megmagyarázza a kiadott bibliográfia elkészítésének módszerét, sőt javaslatot tesz annak jövőendő fejlesztésére nézve is. Mindez általános érvényű, és a tudományos irodalomkutatás más területén is alkalmazható.

A szakbibliográfiák elkészítését köztudomásúan szükségessé teszi a megjelenő irodalom mennyiségének áttekinthetlenségig fokozódó növekedése. A közlemény-áradatnak ugyan bizonyos határt szab a folyóiratok kötött terjedelme, de minden más mesterséges megszorítás kétélű, mert akadályozza a szabad véleménynyilvánítást, szubjektív válogatásnak ad helyet, terjedelmesebb munkák kényszerű felaprózásához vagy a gyorsabb előzetes közlemények révén éppen ketős publikációhoz, tehát a helyszűke növeléséhez vezet.

A szakirodalom dokumentációjának klasszikus formája, a kézikönyv, kinőtte kereteit, és kimerítő bibliográfiák már kezelhetetlen terjedelemben sem férnének bele. /Egy ma teljességre törekvő orvosi mikrobiológiának 100 000 oldal szöveg mellett mintegy 1 millió irodalmi adatot kellene tartalmaznia.../ Így azután vagy pótkötetek jelentek meg a régebbi kézikönyvekhez, vagy mindig újabb s újabb témák váltak le és önállósították magukat. A szerkesztés nehézségei és a kiadás költségei azonban ezeket a kiadványokat is elapasztották. E hiányt igyekeztek pótolni áttekinítéseket közlő folyóiratok /Archiv, Ergebnisse, Fortschritte, Review/, de ezekben is általában csak annyi irodalmi utalásra van hely, az olyan fontos cím közlésével, amennyi a speciális résztémára leginkább az utóbbi évekből vonatkozik.

x/ RAETTIG, Hansjürgen: Bakteriophagie 1917 bis 1956. Zugleich ein Vorschlag zur Dokumentation wissenschaftlicher Literatur. Stuttgart, Gustav Fischer 1958. Teil 1.: Einführung, Sachregister, Stichwortverzeichnis. XIX, 215 p. Teil 2.: Autorenregister 344 p./

A folyamatos informálódás elengedhetetlen eszközei a referáló lapok. Ezeknek viszont két hibájuk van: csak saját szakterületekre szorítkoznak és "egydimenziósan" osztályoznak. A "saját szak" korlátai kizárják ugyanazon téma más szemszögi megvilágítását /gondoljunk csak például az izotópokra, amelyekkel a fizikus, az anyagvizsgáló technikus, a biológus és az orvos egyaránt foglalkozik, de irodalmát más-más szaklap referálja/; az "egydimenziós" osztályozás pedig azt jelenti, hogy a szerkesztőnek szubjektív elhatározásától függ a tárgyszó megválasztása, ahová a referátumot besorolja. Ezen az index sem segít, mert azt rendszerint a cím alapján készítik s ami ott nem szerepel, elvész számunkra; nem is lehet keresztülvinni, hogy az indexet szakemberek készítsék. Így azután besorolási hibák és félreértések is előfordulnak, de mint a szerző megjegyzi, ilyesmi még a gondos szakmunkával készült DK tárgyszó-jegyzékében is fellelhető. A referáló lapok kétségtelenül nélkülözhetetlenek, mégis tanulságos az a próba, amelyet a szerző statisztikába foglal: a témájáról 1952-ben megjelent 309 munkát öt lapban kísérté figyelemmel. Megállapította, hogy a közlemények 37%-át egyáltalában nem referálták, a referált 63%-nak több mint fele szerepelt két vagy több helyen, de csak 13 /6,7%/ fordult elő négy lapban /mind az ötben egy sem/; a referátumok száma 362 volt: ennek egyharmada egy lapban jelent meg, és két lapra csak tíz százalékot alig meghaladó arány jutott.

Az irodalom technikai feldolgozásának legelterjedtebb módja tudományos munkások körében kétségtelenül a cédula vagy kártya-katalógus, amikoris minden közlemény külön kártyán szerepel a szerző, cím, megjelenés és tartalmi megjegyzések feltüntetésével, témánként és azon belül betűrendben lerakva. Ennek a módszernek egydimenziós voltát utalólapokkal vagy kíséző tárgyszó-jegyzékekkel szokták enyhíteni. A közlemények mennyiségnek hatalmas növekedése azután racionálisabb rendszerezést kívánt, és így jöttek létre a különböző lyukkártya-rendszerek, amelyek megoldják a feljegyzések többdimenziós felhasználását, és megtakarítják a kézi rendezés, lerakás és visszarakás idejét, - bár elkészítésük így is sok fáradságba kerül. Ilymódon az utóbbi években egyes tudósok vagy intézmények sok kártyakatalógust dolgoztak ki, ezek egy részét azonban véka alatt tartják, mások viszont teljesen elmerültek rendszerük elméletébe, és nem fognak addig hozzá a praktikus munkához, amíg minden fogalom hovatartozását nem tisztázták. Márpedig ez szinte lehetetlen: még a sok évtizede rengeteg gondos munkával készülő és a folytonos használatban csiszolódó DK-ban sem sikerült tökéletesen.

RAETTIG a maga szakterületén igyekezett a kártyakatalógus sokoldalúságát a könyvforma kezelhetőségével és hozzáférhetőségével egy es i t e n i és a következőképpen járt el:

tudományos kutatómunkája folyamán már mintegy 2000 kártyányi adatot gyűjtött olymódon, hogy volt külön betűrendes szerzői katalógusa /csak címmel és megjelenési hely-lyel/ referátum nélkül, és külön referátum-katalógusa /persze ezen is az előző adatokkal/ témák szerint és, a csoportokon belül betűrendben. Ekkor megkezdte az irodalom gyűjtését kétluksoru lyukkártyákra, a határterületek forrásait is tekintetbe véve. Rendszeresen feldolgozta a folyóiratokban megjelenő eredeti közleményeket, azok irodalomjegyzékét, a referáló lapokat és az irodalmi összefoglalásokat, különösen ügyelve arra, hogy tárgyszava igen sokszor nem szerepel a közlemények címében. Visszamenőleg rendszeresen feldolgozott tíz referáló lapot. Tárgyszavait a későbbi index számára mindig az eredetiből állapította meg /csak néha szorult ennek híján a referátumra/. Tudományos kutatói gyakorlata révén sikerült fellelnie mindazokat a tárgyszavakat, ahol érdekkörébe vágót találhat és megállapította, hogy témájábak szakkifejezései a fejlődés folyamán hogyan változtak és bővültek.

A szerző külön foglalkozik bevezetőjében a teljesség kérdésével: szükséges-e, lehetséges-e? Grafikonba foglalja a vizsgált időszakban idézett irodalmi utalásokat; ezek a korai időszaknak kézikönyvekben foglalt teljességétől kezdve az adatok mennyiségi növekedésével párhuzamosan rohamos a p a d á s t mutatnak. Veszélyesnek tartja azt a felfogást, hogy a régi irodalom nagyrészt ugysis elavult, az újbán pedig sok nem méltó figyelemre, mert ez mind szubjektív értékelésű válogatást hoz, és például újabb felfedezések sokszor indokolják a régi eredményekkel való összehasonlítást. A teljességet tehát elvben szükségesnek tartja. Lehetőség erre köztudomásuan nincs, de megvizsgálta, mennyire közelíthető meg. Statisztikája szerint a feldolgozatlan anyag mennyisége a rendszeres gyűjtés folyamán lépcsőzetesen csökken, míg eléri a kb 5 %-os szintet: ezután már csak szórványosan bukkannak ismeretlen adatokra. Ha ez a szint huzamosabb ideig nem változik, a munkát közölhetőnek tartja, mert akkor érdemben több mint 95 %-át dolgozták fel a világirodalomnak.

A t á r g y s z a v a k a t nem lehet válogatás nélkül felvenni, mert áthágnák a bibliográfia terjedelmi kereteit, ezért a szerző külön csoportba foglalta a sok fogalmat tartalmazó monográfiákat és az áttekintéseket. Ezen-

kívül próbát tett: átlag hány fogalom szükséges egy közlemény jellemzéséhez? Eredeti közleményekben ez kb. 3 /az előforduló fogalmak 25 %-a/. Ez tehát a mechanikus dokumentáció határa, ahol a tudós szubjektív, de szakszerű válogató munkájára van szükség.

A l y u k k á r t y a úgy készült, hogy minden főfogalom mellé 5 tárgyszó kerülhet, és ha többre van szükség, akkor újabb kártya készül, miáltal biztosítva van a többdimenziós használat, és például statisztikák 1 óra alatt összeállíthatók. A tapasztalat azt mutatja, hogy 2000 kártyánál terjedelmesebb dokumentációt egy kutató csakis ilyen vagy hasonló mechanikus módszerrel kezelhet.

A bibliográfia közzétételénél külön kötetbe került a s z e r z ő i j e g y z é k, hogy azt a tárgyszókatalógussal párhuzamosan lehessen felütni, s így kevesebb legyen a keresgélés. /Ugyanez a módszer valósítható meg akkor is, ha egy összefoglaló tudományos művet túl gyakran szakítanak meg az ábrák és képek: ezek külön kötetbe foglalva kényelmesen mellé fektethetők./

A tárgyszókatalógus célja, hogy az olvasó minél egyszerűbben és gyorsabban találja meg valamely szakkérdés irodalmi forrásait. Ezért a tartalom főfogalmakra, elsőrendű és másodrendű fogalmakra oszlik /nyomdatechnikailag is megkülönböztetve/ - mindez betűrendben, és külön tartalomjegyzékben összefoglalva. Minden főfogalom után rövid szövegmagyarázat tájékoztat annak fejlődéséről, tagozódásáról, mai állásáról, meghatározásairól, majd kurzív szedéssel következik a rokon területek felsorolása, ahol a főfogalom szintén előfordulhat. A megjelent közlemények felsorolása most folyamatosan feltünteteti a szerzői katalógus négyjegyű sorszámát /a bibliográfiai adatok ott található/, azután zárójelben kétjegyű számmal a megjelenés évét és mellette egy betűvel a nyelvét; ha ide két betűt iktat, úgy az első a közlemény, a második az idegennyelvű összefoglalás nyelve /ha a folyóirat nem rendszeresen közöl ilyeneket/. Ugyancsak a zárójelen belül található esetleg még kettőspont után 1-2 szavas meghatározás: ez úgy mint a DK-ban vonatkoztatás, azonkívül + vagy - vagy ?, aszerint, hogy a szerző a tárgyszóban foglalt fogalmat bizonyítotttnak tekinti, elveti vagy még eldöntetlennek tartja; majd egy-két szó jelzi, hogy a fogalommal kapcsolatban mire vonatkozik a publikáció. A négyjegyű katalógusszámok a megjelenés éve és azon belül számsor szerint vannak csoportosítva, ami megkönnyíti a visszakeresést a szerzői-indexből. Minden fő- vagy elsőrendű fogalom után először megjegyzés nélkül szerepelnek általános művek vagy olyan speciális dolgozatok, amelyek egészen ritkán előfor-

duló tartalmuak. Ha valaki pl. nem elégszik meg a másodrendű fogalomnál talált adatokkal, akkor az elsőrendű fogalom általános jellegű műveit is áttekinti. Ez- és számos utaló jelzés- biztosítja az anyag többdimenziós felhasználását. A tárgyszókatalógust olyan index zárja be, amely az előfordulás lapszámait jelzi úgy, hogy vastag nyomás jelenti, ha ott fogalom-cimként szerepel.

A külön kötetbe foglalt szerzői-index sorszámozott tételei szerző nélküli általános művekkel kezdődnek /időrendben/, azután a betűrend az első szerző nevéhez igazodik /mind a könyvkatalógusban: előbb saját munkái, azután a társszerzősök azok betűrendjében, de mindez időrendben és nem címrendben/. A bibliográfiai adatok csak annyiban térnek el szokásunktól, hogy a kötetszámot a lapszám követi, majd zárójelben az évszám - és nem fordítva. A címek - a cirillbetűseket kivéve - eredeti nyelven szerepelnek. Ha a műről referátum jelent meg, legvégül zárójelben az is fel van tüntetve.

Példa:

/az első részben:/ Inaktivierung mit chemischen Substanzen
1320 /21 f Quinine/; 2614 /22 t/;
3789 /22 f + mineralische Colloide/; ...

/a második részben:/ 1320 ELIAVA, G., De l'action
destructive des sels de quinine sur le
bactériophage de D'HÉRELLE. Comp. rend.
Soc. Biol. 85, 139/1921/ /Bull. Inst.
Pasteur 19, 635 [1921] /.

Megemlítendő még, hogy a mechanikus dokumentációs módszerek olyan statisztikák gyors összeállítását teszik lehetővé, amelyek minden "állításnál" hatásosabban szemléltetik a tudományág fejlődését, szempontjait, tagolódását, irányát és összefüggéseit.

A jövőendő fejlődést a szerző e kezdeményezése után csak úgy tartja elképzelhetőnek, ha kiadványát rendszeres időközönként követhetik pótlások vagy új kiadások, ha olvasói tevékenyen segítenek minden hiba kijavításában és minden hiány pótlásában. Egészen jól akkor működne az ehhez hasonló vállalkozás, ha kiterjedne más területekre, és ha maguk a szerzők gondoskodnának közleményeik tárgyszó szerint is helyes beiktatásáról valamelyik nemzetközi szakmai szervezetük útján. Így kialakulhatnának olyan szakmai bibliográfiák, amelyek lexikon szerepét töltenék be, és a később megjelenő munkákban elegendő volna ennek a kézikönyvnek a sorszámát idézni. Ezzel az irodalmi idézetekkel elfoglalt publikációs

terjedelemnek jelentős részét meg lehetne takarítani, és a bibliográfiák is gazdaságosabban, több érdekelt számára készülhetnének.

Fabó Irma

- x - x - x -

A Tankönyvkiadó Vállalat kiadásában a közeljövőben megjelenik

Ránki Andor: Természettudományi és műszaki rövidítések, jelek, jelölések

című műve.

- I. részében /Rövidítéstár/ a rövidítések helyesírásáról szóló szabályokat sorolja fel, s utána mintegy 2500 szinbolum, mértékegységjel, rövidítés helyes szedésformáját és feloldását közli.
- II. részében /Jelek és jelölések tára/ felsorolja a természettudományok jeleit és jelöléseit, nagyrészt az érvényben lévő bel- és külföldi szabványok szerint, illetve a kialakult nemzetközi gyakorlatnak megfelelően. Ezt a részt kiegészítik a számok és számnevek írásmódjáról, valamint a földrajzi nevek írásáról és használatáról írt részletes utbaigazítás.
- III. részében /Függelék/ szemléltetően felsorolja a használatos betűfokozatokat, betűtípusokat, a képletekben használatos betűformákat, a kéziratokban és a szedésben alkalmazható kiemeléseket, s mindezeket szedésmin-tákkal illusztrálja. Hasznos tudnivalókat tartalmaz még a betűmennyiség kiszámításáról és egyéb nyomdatechnikai ismeretekről, végül részletesen felsorolja az érvényben lévő betűjel- és jelképszabványokat.

A 128 oldalas, kartonkötéses könyv könyvtárosi forgalomban nem lesz kapható, ezért célszerű, hogy a műszaki könyvtárak a Tankönyvkiadónál /Bp., V. Szalay u. 10/14. VI. 28./ már előjegyzésben megrendeljék.

- - - - -